

Das Problem der Aufteilung des Eigentums in einer unwirksamen Ehe

Tetjana Woitenko

Doktorandin an der Nationalen Akademie des Inneren der Ukraine,

Richterin am Rayongericht Podil der Stadt Kiew

Ukraine

Von der Gewissenhaftigkeit oder deren Gegenteil hängen die Folgen einer unwirksamen Ehe ab. Besonders die Aufteilung gemeinsam erworbenen Eigentums erfolgt unterschiedlich: Als Akt der Haftung für das nicht gewissenhafte Mitglied der Ehe und als Akt der Entschädigung für das gewissenhafte. Auf der Grundlage der Unterscheidung der Folgen der der unwirksamen Ehe nach Gewissenhaftigkeit und deren Gegenteil sieht der Familienkodex drei Varianten für das Eigentum in einer unwirksamen Ehe vor.

Nach der ersten Variante wird das Eigentum nicht nach den Regeln des Familienrechts aufgeteilt. Eigentumsrechtliche Fragen in einer unwirksamen Ehe werden nach dem Zivilgesetz entschieden. Die Höhe jedes Anteils bestimmt sich nach dem Anteil an der Arbeit oder der Finanzierung beim Erwerb des Eigentums.

Die zweite Variante der Eigentumsaufteilung wird in den Fällen angewendet, wenn einer der Eheleute gewissenhaft handelt und verlangt, dass das Eigentum als gemeinsames vertragliches Eigentum nach den Vorschriften des ukrainischen Familienkodex aufgeteilt wird.

Die dritte Variante der Aufteilung ist eine gemischte. Sie erfolgt dann, wenn während der Registrierung der Eheschließung die gewissenhafte Person keine Kenntnis von dem Ehehindernis hat, später, nach mehreren Jahren des gemeinsamen Ehelebens, dieses Ehehindernis erkennt, aber das gemeinsame Leben fortsetzt. In diesem Fall wird das in diesem Zeitraum erworbene Eigentum entweder als gemeinsames vertragliches oder als gemeinsames Teileigentum behandelt, abhängig vom Verlangen des Klägers – als gewissenhafte Person. Das Eigentum aber, das in der Zeit erworben wurde, als die Person von dem Ehehindernis wusste, wird nach den Regeln des gemeinsamen Teileigentums einer unwirksamen Ehe aufgeteilt.

Проблеми поділу майна недійсного подружжя

Войтенко Тетяна

*здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ України,
суддя Подільського районного суду міста Києва
Україна*

Постановка проблеми

Кожен зареєстрований у встановленому порядку шлюб припускає його дійсність. Тому до визнання шлюбу недійсним він існує з усіма правовими наслідками. Шлюб визнається недійсним саме для того, щоб настали певні правові наслідки. Фактичного розпаду сім'ї для визнання його недійсним не вимагається. Визнання шлюбу недійсним поновлює статус осіб, який існував у них до державної реєстрації шлюбу і набуття ними статусу подружжя. Шлюб, визнаний судом недійсним, вважається таким з моменту його укладення. Цим самим анулюються всі права і обов'язки, які виникли з моменту реєстрації цього шлюбу. Наслідки визнання шлюбу недійсним поширюються на минулий, теперішній і майбутній час. В цьому полягає головна відмінність визнання шлюбу недійсним від розірвання шлюбу, яке припиняє всі правовідносини, які витікають з шлюбу, на майбутнє. Залежно від добросовісності чи недобросовісності членів подружжя можуть наставати різні

правові наслідки недійсного шлюбу. Зокрема, поділ спільно нажитого майна може здійснюватися по-різному – як захід відповідальності для недобросовісного члена подружжя і як захід компенсації для добросовісного.

Отже, метою даної статті є вивчення способів поділу майна недійсного подружжя залежно від добросовісності чи недобросовісності його членів.

Стан дослідження проблеми

Правові наслідки недійсності шлюбу взагалі та проблеми поділу майна недійсного подружжя зокрема, були предметом наукових досліджень Ромовської З. В., Гопанчука В. С., Харитонова Є. О., Сафончика О. І., Баранової Л. М., Борисової В. І., Жилінкової І. В., Апопій А.В., Гузя Л.Є. та інших. Незважаючи на чисельність наукових статей, питання поділу майна недійсного подружжя залишає за собою невирішені проблеми.

Добросовісні та недобросовісні члени подружжя

Статті 45 та 46 Сімейного кодексу України передбачають різні правові наслідки, встановлені для добросовісної і недобросовісної особи, що уклали недійсний шлюб. Визначення добросовісної чи недобросовісної особи законодавчо не закріплене. Разом з тим, поняття добросовісного члена подружжя широко використовувалося в сімейному праві та бере свої законодавчі витоки зі статті 49 Кодексу про шлюб та сім'ю України, відповідально до якої добросовісною особою є особа, яка не знала і не повинна була знати про перешкоди до укладення шлюбу. Таке визначення було піддане справедливій критиці. Так, З.В. Ромовська зауважила, що жодного разу ні в літературі, ні в опублікованих рішеннях суду не було пояснено значення слів «повинна була знати». Оскільки на практиці недійсність шлюбу виникала як наслідок порушення виключно трьох вимог закону (реєстрація шлюбу з особою, яка вже перебуває у шлюбі; з особою, яка є недієздатною або страждає на тяжкий психічний розлад; або без наміру створити сім'ю), умисел однієї з сторін проявляється дуже яскраво. Змоделювати ситуацію, в якій особа не знала, але повинна була б знати про перешкоди до шлюбу, практично

неможливо. У зв'язку з цим словосполучення «повинна була знати» до статей 45 та 46 Сімейного кодексу України включене не було¹.

Покладаючи в основу поділу наслідків недійсності шлюбу добросовісність чи недобросовісність членів подружжя в питанні дотримання ними умов укладення шлюбу, новий Сімейний кодекс України передбачив загальні та особливі (спеціальні) правові наслідки недійсності шлюбу.

Загальні правові наслідки можна визначити як негативні, оскільки вони полягають у позбавленні особи тих прав, на які вона могла розраховувати при укладенні дійсного шлюбу (прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків, які встановлені для подружжя іншими законами України).

Особливі (спеціальні) правові наслідки недійсного шлюбу можна визначити як позитивні, оскільки вони полягають у збереженні за особою тих прав, які вона могла б одержати у випадку реєстрації дійсного шлюбу.

Добросовісною особою Кодекс називає особу, яка не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу (частина 1 статті 46), недобросовісною – яка знала про перешкоди до реєстрації

¹ Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. – 3-те вид. перероб. і доп. – К.: Правова єдність, 2009. – С.80.

шлюбу і приховала їх від другої сторони і (або) органу державної реєстрації актів цивільного стану (частина 6 статті 45).

Добросовісність особи визначена через поняття «не знала і не могла знати», що відображає інформаційний – «не знала» та інтелектуально-вольовий момент – «не могла знати», який передував вчиненню дії щодо реєстрації шлюбу та був безпосередньо наявним при реєстрації шлюбу.

Таким чином, добросовісним Сімейний кодекс України називає того з подружжя, хто вступав в шлюб добросовісно та не був проінформований про можливі обставини, які можуть призвести до порушення правомірності шлюбу.

Разом з тим, таке визначення видається не зовсім вдалим. Так, не можна не погодитися з думкою І.В. Апопій щодо недосконалості визначення добросовісного подружжя в Сімейному кодексі України. Законодавець фактично проігнорував випадок, коли шлюб було укладено під впливом фізичного або психічного насильства. Адже особа, яка вступає у шлюб під примусом, безумовно, знає про те, що шлюб укладається з дефектом волі, тобто її волевиявлення не відповідає бажанню. Проте, така особа є жертвою і не можна вважати, що вона діяла винно. Оскільки підстави застосування спеціальних наслідків недійсності шлюбу

для неї немає (законом не віднесена до добросовісних), на таку особу розповсюджується дія норми статті 45 Сімейного кодексу України про загальні підстави недійсності. Тобто, жінка або чоловік, які змушені були вступити у шлюб під впливом залякування, шантажу, побоїв тощо, і отримали у зв'язку цим психологічну травму, додатково ще й зазнаватимуть майнових обмежень (не матимуть права на майно, аліменти, житло тощо). Автор пропонує доповнити частину 1 статті 45 Сімейного кодексу України словами «або вступила у шлюб під впливом фізичного чи психічного насильства»².

Така пропозиція є прийнятною та нами пропонується в частині першій статті 46 Сімейного кодексу України при позначенні випадків застосування спеціальних наслідків недійсності шлюбу вказати, що вони застосовуються до особи, яка не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, або уклала недійсний шлюб під впливом примусу.

Що стосується недобросовісного члена подружжя, то Сімейний кодекс України фактично ним називає лише тих осіб, які знали про перешкоди до

² Апопій І.В. Правові наслідки недійсності шлюбу для добросовісної особи // Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2009. – №1(29). – С. 57.

реєстрації шлюбу і приховали їх від другої сторони і (або) від державного органу реєстрації актів цивільного стану. Водночас, і дане формулювання є недосконалим. Так, відповідно до такого формулювання норми статті 45 Сімейного кодексу України не поширюються на осіб, які не приховували перешкоди до реєстрації шлюбу від другої сторони і (або) від державного органу реєстрації актів цивільного стану, або не знали, але могли знати про перешкоди до реєстрації шлюбу. За таких обставин, залишаються не визначеними Сімейним кодексом України правові наслідки недійсності шлюбів, укладених вказаними особами.

На нашу думку, вказану прогалину можна усунути у простий спосіб – шляхом виключення зі статті 45 Сімейного кодексу України частини б, яка окреслює сферу дії цієї статті. Таким чином, передбачені статтею 45 Сімейного кодексу України наслідки, стануть насправді загальними та поширюватимуться на всі категорії осіб у недійсних шлюбах, крім добросовісних членів подружжя, коли застосовуватиметься стаття 46 Сімейного кодексу України.

**Поняття загальних та особливих
правових наслідків недійсного
подружжя**

Правові наслідки недійсності шлюбу для добросовісної особи законом віднесені до спеціальних (стаття 46 Сімейного кодексу України) – на противагу загальним (стаття 45 Сімейного кодексу України) для недобросовісної особи – оскільки презюмується, що укладаючи недійсний шлюб, особи діяли винно. Власне, в цьому випадку діє презумпція вини, запозичена з цивільного права. Обидва з подружжя вважатимуться винними, якщо не доведуть, що, вступаючи у недійсний шлюб, вони не знали і не могли знати про перешкоди до його укладення³.

Відповідно до частини 1 статті 45 Сімейного кодексу України недійсний шлюб, а також шлюб, визнаний недійсним за рішенням суду, не є підставою для виникнення у осіб, між якими він був зареєстрований, прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків, які встановлені для подружжя іншими законами України.

З аналізу частини першої статті 45 Сімейного кодексу України можна дійти висновку, що негативні наслідки недійсності шлюбу застосовуються щодо усіх видів недійсного шлюбу – абсолютно недійсного шлюбу; шлюбу, який

³ Апопій І.В. Правові наслідки недійсності шлюбу для добросовісної особи // Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2009. – №1(29). – С. 56.

визнається недійсним за рішенням суду; шлюб, який може бути визнаний недійсним за рішенням суду.

Від другої до п'ятої частини статті 45 Сімейного кодексу України присвячені конкретним правовим наслідкам недійсності шлюб, які настають для недобросовісного члена подружжя: перехід майна в режим спільної часткової власності; визнання отриманих аліментів такими, що отримані без достатньої правової підстави; виселення з житла іншого члена подружжя; повернення до дошлюбного прізвища.

Правові наслідки недійсності шлюб на випадок, коли особа не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюб, або ж уклала шлюб під примусом, встановлюються окремою статтею 46 Сімейного кодексу України: право на поділ майна як спільної сумісної власності подружжя; на проживання в житлі іншого члена подружжя; на аліменти; на збереження шлюбного прізвища. Разом з тим, перераховані в частинах другій-п'ятій статті 45 Сімейного кодексу України наслідки для недобросовісного подружжя, відображені протилежно в статті 46 Сімейного кодексу України для добросовісного подружжя. Зазначене дає підстави стверджувати, що перераховані у статті 46 Сімейного кодексу України наслідки є винятками до загальних наслідків недійсного шлюб,

передбачених статтею 45 цього кодексу, а отже, правило про те, що недійсний шлюб не є підставою для виникнення у осіб прав та обов'язків подружжя, є загальним, але має винятки.

Напрошується висновок про необхідність законодавчого відображення такого положення у частині першій статті 45 Сімейного кодексу України у такий спосіб: «Недійсний шлюб, а також шлюб, визнаний недійсним за рішенням суду, не є підставою для виникнення у осіб, між якими він був зареєстрований, прав та обов'язків подружжя, які встановлені цим кодексом та іншими законами України, крім випадків, передбачених статтею 46 цього кодексу».

Таке формулювання даватиме юридичне пояснення назві статті 46 Сімейного кодексу України «Особливі правові наслідки недійсності шлюб» та сприятиме правильному застосуванню правових норм про наслідки недійсності шлюб.

Особливості застосування правових наслідків недійсного шлюб

Для визначення, які правові наслідки повинні настати в разі визнання шлюб недійсним, доцільно встановлювати наявність чи відсутність умислу у особи, з вини якої було зареєстровано недійсний шлюб.

Науковцями зазначалося, що правильно було б враховувати при цьому юридичну (а не тільки моральну) вину того з подружжя, який свідомо порушив одну або більше юридичних умов вступу в шлюб, і встановлювати відповідно до цієї вини правові наслідки цієї винності. Без врахування вини неможливо правильно встановити наслідки недійсного шлюбу для добросовісного та недобросовісного подружжя: «При винності одного подружжя (наприклад, який винно допустив двоєжонство), невинний з подружжя зберігає право на утримання з боку винного на таких же підставах, як при розлученні. Невинний з подружжя вправі вимагати від винного відшкодування всіх понесених ним в зв'язку із анулюванням шлюбу збитків. Він повинен мати право на поділ спільного подружнього майна за правилами сімейного, а не цивільного права»⁴.

Таким чином, критерієм застосування загальних або особливих наслідків недійсності шлюбу є суб'єктивний фактор.

Добросовісна сторона може бути такою на перших порах шлюбного життя, а потім і недобросовісною, коли дізнається

про наявність перешкод до шлюбу⁵. Встановлення часу, до якого особа була добросовісним членом подружжя, є необхідним, оскільки може вплинути на спосіб поділу майна недійсного подружжя.

Особливістю застосування правових наслідків недійсного шлюбу є те, що добросовісність чи недобросовісність однієї із сторін недійсного шлюбу тягне за собою наслідки для обох членів подружжя. Загальні наслідки можуть застосовуватися як до однієї, так і до обох сторін недійсного шлюбу залежно від того, одна чи обидві сторони діяли при реєстрації шлюбу недобросовісно. Якщо обидві особи були обізнані про наявність перешкод до реєстрації шлюбу та приховали їх від органу реєстрації актів цивільного стану, то негативні наслідки недійсності шлюбу будуть застосовані в повному обсязі. Водночас, добросовісність однієї особи, що уклала шлюб, не свідчить про недобросовісність іншого члена подружжя, адже на практиці можуть траплятися випадки, коли обидва подружжя при укладенні шлюбу діяли добросовісно. Наприклад жінка та чоловік, які уклали шлюб, могли й не знати, що є двоюрідними братом та сестрою, шлюб між якими може бути визнано недійним

⁴ Топольницький Н.К. Заключение и прекращение брака по советскому семейному праву: Автореф. дис. ...канд. юр. наук: 12.00.03 / Киевский государственный университет им. Т. Г. Шевченко. – Львов, 1956. – С.12.

⁵ Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Гузь Л.С., Гузь А.В. – Х.: Фактор, 2011. – С.231.

відповідно до вимог статті 41 Сімейного кодексу України.

То які ж наслідки повинні настати для подружжя, в разі встановлення добросовісності хоча б одного з них?

Дане питання чітко не врегульоване на законодавчому рівні, немає відповідних роз'яснень і вищих судових органів. Разом з тим, виходячи з наукового обґрунтування того, що стаття 46 передбачає винятки до загального правила про наслідки недійсного шлюбу, можна стверджувати, що особливі наслідки недійсного шлюбу можуть бути застосовані судом до добросовісної особи у випадку їх доцільності та задля досягнення справедливості.

Норма, яка б гарантувала інтереси добросовісного подружжя, вперше з'явилася ще в Кодексі про шлюб та сім'ю України 1969 року і свідчила про певний гуманізм сімейно-шлюбного законодавства та про недопустимість порушення його основних засад. Так, стаття 49 Кодексу передбачала на альтернативу спеціальні правові наслідки, які наставали для добросовісного подружжя: право на майно, нажите за час недійсного шлюбу, на одержання утримання в разі непрацездатності, на збереження шлюбного прізвища.

Розглядаючи конкретну справу, суд мав право не застосовувати до того з подружжя, який є добросовісним,

негативних наслідків. Тобто, якщо норми щодо застосування режиму спільної власності більш вигідні для подружжя, який є добросовісним – суд виносив рішення про їх застосування. Якщо ж навпаки – суд застосовував норми цивільного права щодо часткової власності⁶.

Таким чином, Сімейний кодекс України надав більшу свободу добросовісному подружжю при виборі наслідків недійсного шлюбу, перенісши виключну прерогативу суду у виборі способів захисту добросовісного подружжя самому добросовісному члену подружжя.

Правовий режим спільного майна недійсного подружжя

Період між реєстрацією шлюбу і спростуванням його правозгідності може бути тривалим, а це значить, що особи, які порушили, наприклад, принцип одношлюбності, не жили у юридичному вакуумі. Навпаки, вони, як правило, мали відповідні блага шлюбу... Оскільки право не може виникнути у особи на базі вчиненого нею правопорушення, то ті можливості, які вона одержала і реалізувала, є квазіправом (від лат. quasi – ніби-то, наче, майже, мнимо). Однак таке

---

⁶ Сімейне право України. Підручник / За ред. Гопанчука В.С. – К., Істина, 2002 р. – С.156.

сумне юридичне відкриття робиться після спростування презумпції правозгідності шлюбу⁷.

Як показує практика, поштовхом до ініціювання питання про недійсність шлюбу виступають майнові і (або) житлові інтереси одного з подружжя чи його спадкоємців.

Найбільший інтерес в спектрі наслідків визнання шлюбу недійсним викликають питання поділу майна, набутого у недійсному шлюбі.

У правовій літературі за останні роки не було дискусій відносно долі прав подружжя на майно, яке набуто за час недійсного шлюбу. Ніхто не вважає, що воно повинно зберігатися у випадку визнання шлюбу недійсним за рішенням суду або його анулювання⁸.

В дійсному шлюбі норми сімейного права враховують особливість відносин подружжя, їх довірчий, особистий характер. Тому в законодавстві закріплено, що майно, набуто подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини самостійного заробітку (стаття 60 Сімейного кодексу України). Якщо внесок одного з подружжя у спільне

майно був незначним або взагалі відсутнім у зв'язку з навчанням, веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми, хворобою та іншими суттєвими обставинами, то це не впливає на його права щодо спільного майна. У разі поділу майна подружжя частки дружини та чоловіка у праві власності на майно визнаються рівними (стаття 70 Сімейного кодексу України).

Інший підхід закріплюється в законі щодо прав на майно осіб, які перебувають в недійсному шлюбі. Чинне законодавство передбачає три варіанти правового режиму такого майна залежно від добросовісності чи недобросовісності членів подружжя.

За першим (загальним) варіантом, майно, набуто подружжям, які знаходилися в недійсному шлюбі, не може бути поділено відповідно до вимог сімейного законодавства. Майнові відносини між особами, які перебувають у недійсному шлюбі, повинні вирішуватися за нормами Цивільного кодексу України.

Так, відповідно до частини другої статті 45 Сімейного кодексу України, якщо протягом недійсного шлюбу особи набули майно, воно вважається таким, що належить їм на праві спільної часткової власності. Розмір часток кожного з них визначається відповідно до їхньої участі у придбанні цього майна своєю працею та коштами.

⁷ Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С.107.

⁸ Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Гузь Л.Є., Гузь А.В. – Х.: Фактор, 2011. – С.197-202.

Правовий режим спільної часткової власності визначається статтями 356-367 Цивільного кодексу України. Частина перша статті 357 Цивільного кодексу України передбачає рівність часток кожного у праві спільної часткової власності, якщо інше не встановлено за домовленістю співвласників або законом. Таким чином, при здійсненні поділу майна, що було набуто подружжям у недійсному шлюбі, члени такого подружжя мають право самостійно визначити частки кожного у набутому майні. Якщо розмір часток у праві спільної часткової власності не встановлений за домовленістю співвласників, осіб не влаштовує загальний принцип поділу спільної часткової власності (відповідно до якого частки повинні бути рівними), розмір часток визначається з урахуванням вкладу кожного з співвласників у придбання (виготовлення, спорудження) майна, як це передбачено спеціальною по відношенню до статті 357 Цивільного кодексу України нормою – частиною другою статті 45 Сімейного кодексу України. У разі спору сторін факт участі у набутті майна має бути доведений в суді.

Разом з тим, уявімо ситуацію, коли подружжя перебуває у недійсному шлюбі, в якому народжується дитина. Жінка ніде не працює і займається вихованням дитини, в той час, коли чоловік живе окремо, працює і набуває на своє ім'я

майно. Після визнання шлюбу недійсним чоловік заперечує проти поділу майна в рівних частках, заперечує також і будь-які права жінки хоча б на якусь частину майна, оскільки вона не докладала своїх зусиль до його набуття. У зв'язку з цим постає питання, чи може ця жінка претендувати на частку майна, набутого в недійсному шлюбі? На нашу думку, не може, адже недобросовісна жінка не може бути прирівняна в майнових правах з добросовісною, не зважаючи на те, що через народження дитини певний час фізично не могла працювати та приймати участь у набутті майна. Крім того, вона знала про недійсність шлюбу та повинна була усвідомлювати його наслідки.

Однак, наша думка не співпадає з думкою Гузь Л.С., відповідно до якої домашня праця повинна мати відповідний грошовий еквівалент і враховуватися нарівні з іншими видами праці. Зважаючи на це, жінка може претендувати на частку у майні, набутого чоловіком у недійсному шлюбі в період, коли вона займалася вихованням їхньої дитини⁹.

Розглянутий перший варіант поділу майна, набутого у недійсному шлюбі, може бути застосований до усіх випадків недійсності шлюбу:

---

⁹ Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Гузь Л.С., Гузь А.В. – Х.: Фактор, 2011. – С.202.

- шлюбу між недобросовісними членами подружжя, коли обидві сторони знали, що порушують закон про реєстрацію шлюбу, але спрямували свій обман відносно органу реєстрації шлюбу,
- шлюбу між недобросовісною особою та добросовісною, якщо на такому варіанті наполягає добросовісна особа,
- шлюбу між двома добросовісними особами.

Включення в перелік випадків, коли застосовуються загальні правові наслідки недійсного шлюбу, випадку укладення шлюбу між двома добросовісними особами, викликає дискусію. Законодавство не регламентує правові наслідки недійсного шлюбу, укладеного між таким подружжям. Разом з тим, такі випадки реєстрації шлюбу можливі на практиці.

Другий варіант поділу майна, набутого у недійсному шлюбі, застосовний у випадку, якщо один з подружжя в момент укладення шлюбу діяв добросовісно і бажає поділу майна за даним варіантом. Так, Сімейний кодекс України встановлює особливі правові наслідки щодо особи, яка, укладаючи недійсний шлюб, діяла добросовісно, тобто не знала і не могла знати про наявність перешкод для укладання шлюбу. Така особа має право на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя відповідно

до норм Сімейного кодексу України (статті 46, 69, 70 Сімейного кодексу України). Так, відповідно до частини першої статті 70 цього Кодексу, у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

Ця справедлива та проста, на перший погляд, норма, як на нашу думку, викликає складність у практичному застосуванні, оскільки на позивача покладається обов'язок довести, що особа «не могла знати» про наявність певних перешкод до укладення шлюбу. Водночас, позитивна сторона цього в тому, що добросовісна особа звільняється від надання суду доказів про її участь, як коштами, так і працею в придбанні спірного майна, розмір цієї участі.

Акцент також слід зробити саме на тому, що другий варіант поділу може бути застосовано лише за заявою добросовісної сторони. Суд не вправі самостійно визначати, у який спосіб слід здійснювати поділ майна недійсного подружжя. У цьому аспекті ми не погоджуємося з висловлюванням І.В. Апопій, відповідно до якого очевидно, що суд повинен виходити з інтересів добросовісної сторони. У випадку, коли майно було придбане більшою мірою її працею та коштами – ділити його як спільну часткову

власність, якщо ж навпаки, або ця особа взагалі не мала заробітку – як спільну сумісну¹⁰.

Можливий і третій варіант поділу майна, придбаного в недійсному шлюбі – змішаний, коли під час реєстрації шлюбу добросовісна особа не знала про перешкоди до шлюбу, згодом, після кількох років сумісного подружнього життя, вона дізналась про наявність перешкод, але продовжувала сумісне життя. В даному випадку майно, придбане в період, коли особа не знала про перешкоди до шлюбу, може бути поділене як спільна сумісна або як спільна часткова власність залежно від бажання позивача – добросовісної особи, а майно, придбане в період, коли особа знала про перешкоди до шлюбу, – за правилами про спільну часткову власність недійсного подружжя.

З даного питання існує інша думка, що майно, набуте в період, коли особа не знала про перешкоди до шлюбу, може бути поділене лише за правилами придбаного майна в дійсному шлюбі¹¹. Як на нашу думку, застосування такого принципу може бути несправедливим по відношенню до добросовісної особи,

¹⁰ Апопій І.В. Правові наслідки недійсності шлюбу для добросовісної особи // Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2009. – №1(29). – С. 57.

¹¹ Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Гузь Л.Є., Гузь А.В. – Х.: Фактор, 2011. – С.202.

силами якої було набуто майно, що підлягатиме поділу.

Складні майнові відносини виникають у разі реєстрації шлюбу особою, яка вже перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі (частина 1 статті 39 Сімейного кодексу України). У цьому випадку перший шлюб є дійсним, а другий – недійсним. Відповідно до статті 60 Сімейного кодексу України усе майно, набуто особою, буде предметом спільної сумісної власності дійсного подружжя, тобто вважатиметься майном, що належить чоловікові та жінці у першому шлюбі. Таким чином, якщо особа у другому (недійсному) шлюбі набула нерухоме майно, право на яке було зареєстроване на її ім'я, то юридично таке майно є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, тобто сторін першого (дійсного) шлюбу. При цьому друга сторона дійсного шлюбу набуває право власності щодо такого майна без будь-яких доказів в силу вимог Закону, а друга сторона недійсного шлюбу повинна доводити свої внески (трудові або грошові) у придбанні такого майна.

Лише у випадку доведення у суді факту відокремленого проживання (мається на увазі окреме проживання та ведення господарства) чоловіка та жінки у першому шлюбі та факту участі у набутті майна іншим членом недійсного подружжя, останній може відсудити на

свою користь частину майна, набутого за період проживання у недійсному шлюбі. Отже, суд може вирішити питання про поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, лише залучивши до участі у справі як третю особу іншого члена дійсного шлюбу та з'ясувавши, що майно, яке підлягає поділу, набуто у період окремого проживання членів дійсного подружжя.

Найбільш складними для юридичного вирішення у цьому плані є випадки, коли друга сторона недійсного шлюбу є добросовісною. Добросовісна сторона недійсного шлюбу має право на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя. Таким чином, набуто майно є одночасно об'єктом права спільної сумісної власності подружжя у дійсному та недійсному шлюбах, тобто дві особи – друга сторона дійсного шлюбу та друга добросовісна сторона недійсного шлюбу мають право вимагати поділу набутого майна за правилами поділу об'єкта права спільної сумісної власності.

Тут виникає колізія прав, яка, на жаль, не вирішена в законі. Якщо недобросовісна сторона, яка перебуває у першому нерозірваному шлюбі, повністю припинила відносини з другою стороною в цьому шлюбі, то поділ майна можна здійснити за описаним вище варіантом, тобто констатувати, що майно є роздільним майном подружжя та здійснити

його поділ відповідно до позовних вимог добросовісної сторони недійсного шлюбу.

Разом з тим, ситуація практично не має вирішення у випадку, коли недобросовісна особа, яка перебуває у дійсному та недійсному шлюбах, не припиняє відносин з другою стороною, як в першому, так і у другому шлюбі. У такому випадку друга сторона дійсного шлюбу та добросовісна сторона недійсного шлюбу мають однакові права вимагати визнання майна об'єктом права спільної сумісної власності. Як на нашу думку, найкращим варіантом поділу було б домовитися у позасудовому порядку. Інакше, повинні діяти привілеї дійсного шлюбу, коли майно належить на праві спільної сумісної власності дійсному подружжю. Лише у випадку доведення у суді факту придбання майна за кошти чи силами добросовісного члена подружжя, але оформленого на ім'я недобросовісного члена подружжя, який допустив двоєжонство, така добросовісна особа може відсудити собі майно, а відносно другого члена дійсного подружжя можна констатувати випадок роздільності майна.

Висновки

Проаналізовані проблеми та досліджена наукова література показали, що для правильного вирішення питання,

які правові наслідки настають у випадку визнання шлюбу недійсним, потрібно:

1. Встановити підстави недійсності шлюбу та констатувати недійсність шлюбу.
2. Залежно від підстав недійсності шлюбу визначити, хто з членів подружжя діяв добросовісно, а хто недобросовісно. Пересвідчитись, чи недійсність шлюбу не стала наслідком збігу обставин, коли обидва члена подружжя діяли добросовісно. Для висновку про недобросовісність подружжя необхідним є встановлення умислу у особи, з вини якої було зареєстровано недійсний шлюб.

При встановленні добросовісності чи недобросовісності подружжя слід виходити з презумпції вини, відповідно до якої обоє членів подружжя є недобросовісними, якщо хтось з них не доведе, що, вступаючи у недійсний шлюб, він не знав і не міг знати про перешкоди до його укладення, або уклав його під примусом.

3. У випадку виявлення добросовісності члена подружжя, необхідним є встановлення часу, з якого особі стало відомо про наявність перешкод до укладення шлюбу.
4. Залежно від обставин справи та позовних вимог, визначити обсяг прав, яких набули особи у зв'язку з реєстрацією недійсного шлюбу. При цьому слід керуватися часовими межами – з моменту реєстрації шлюбу до часу, коли

добросовісній особі не було відомо про укладення шлюбу з дефектами.

5. Залежно від встановлених обставин справи, визначити, які правові наслідки підлягають застосуванню. При цьому слід виходити з того, що спеціальні правові наслідки застосовуються за заявою добросовісної сторони. Недобросовісна сторона права вимагати поділу майна, набутого за час недійсного шлюбу, за правилами, встановленими для поділу спільного майна подружжя, не має. Відносно цієї сторони поділ здійснюватиметься за правилами цивільного законодавства (статті 357, 367 Цивільного кодексу України). Якщо обидві сторони недійсного шлюбу діяли недобросовісно, то правила цивільного законодавства щодо права спільної часткової власності на майно застосовуватимуться до них обох.